

Sinxron va diaxron korpuslarning farqli xususiyatlari

Dildora Murodilloyevna Mahmudova

mahmudovadildora9294@gmail.com

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Sinxron hamda diaxron korpuslar tilshunoslikda muhim vazifani bajaradi va ularning tafovutlari tahlil qilishda ahamiyatlidir. Sinxron korpuslar bir vaqt oralig'ida tilning holatini tadqiq qilishga qaratilgan bo'lib, aniq bir davrdagi til xususiyatlarini va uning tuzilishini o'rganadi. Bunday korpuslar ko'pincha ma'lum bir davrda yozilgan matnlarni o'z ichiga oladi hamda tilning hozirgi holatini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Diaxron korpuslar esa tilning vaqt o'zgarishini, taraqqiyotini hamda tarixiy jarayonlarini tadqiq qilishga mo'ljallangan. Ular turli davrlar mobaynida yozilgan matnlarni o'z ichiga olib, tilning evolyutsiyasini ko'rsatadi. Sinxron hamda diaxron korpuslarning tafovutlari, shuningdek, ularning maqsadlari, metodologiyalari hamda qo'llanilish sohalarida ham namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: sinxron korpus, diaxron korpus, tarixiy rivojlanish, evolyutsiya, struktura, matn tahlili, davrlararo taqqoslash, lingvistik tadqiqotlar, zamonaviy til, tarixiy til, tillararo farqlar, fonologiya, morfologiya, sintaksis, lexikologiya, semantika, korpus lingvistika, lingvistik metodologiya

Distinctive features of synchronous and diachronous corpus

Dildora Murodilloyevna Mahmudova

mahmudovadildora9294@gmail.com

Bukhara State University

Abstract: Synchronous and diachronic corpus perform an important task in linguistics, and their differences are significant in analysis. Synchronous corpora focus on researching the state of a language at one time interval, studying the language characteristics of a specific period and its structure. Such Corpus often include texts written in a given period and are used to analyze the current state of the language. Diachronic corpora, on the other hand, are designed to study the time changes, progress, and historical processes of language. They include texts written over different periods, showing the evolution of the language. The differences of synchronous and diachronic corpus are also manifested in their goals, methodologies and areas of application.

Keywords: synchronous corpus, diachronic corpus, historical development, evolution, structure, text analysis, intertemporal comparison, linguistic studies, modern language, historical language, intertemporal distinction

Kirish. Ko'pchilik o'quvchilar "tayyor" korpuslardan foydalanishni istashadi. Ushbu qismda ayrim asosiy jamoatga mavjud korpus resurslarini tanishtiramiz hamda tayyor korpuslardan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganamiz. Korpus har doim muayyan maqsad uchun yaratiladi, shuning uchun tayyor korpusning qo'llanilishi foydalanuvchi uni qaysi maqsadda qo'llamoqchi ekanligiga qarab baholanadi. Bu jihatdan, tadqiqot savoli yana bir marta muhim vazifa bajaradi.

Dunyo bo'ylab minglab korpuslar mavjud, ammo ularning aksariyati maxsus tadqiqot loyihalari uchun yaratilgan va shuning uchun jamoatchilikka taqdim etilmagan. Ingliz tilidan tashqari tillar uchun hozirda ko'plab korpus resurslari mavjud bo'lsa-da, ushbu qism asosan ingliz tilidagi asosiy korpuslarga e'tibor qaratadi, ular o'zlarining potensial ishlatilishiga ko'ra tasniflanadi: umumiy va maxsus korpus, yozma va og'zaki korpus, sinxron va diaxron korpus, o'quvchi korpusi va monitoring korpusi va hokazo.

Sinxronistik qarashlar tilga xuddi statik va o'zgarmasdek tuyuladi. Tillar doimo taraqqiy etadi, garchi u yetarlicha sekin bo'lsa-da, odamlar bu sodir bo'layotgan mahal buni sezmaydilar. Bu atama shveysariyalik tilshunos Ferdinand de Sossyur tomonidan kiritilgan. Hozirda u eng mashhur bo'lgan narsa uning akademiyaga qo'shgan hissasining faqat bir qismi edi; uning ixtisosligi hind-yevropa tillarini tahlil qilish edi va uning ishi odatda tillarni vaqt mobaynida yoki diaxronik (tarixiy) tilshunoslikni o'rgangan.

Sinxron tilshunoslik Sossyur tomonidan "Umumiy tilshunoslik kursi" (1916) asarida tilni o'rganishning ikki asosiy vaqtinchalik o'lchamlaridan biridir. Ikkinchisi diaxronik tilshunoslik bo'lib, u tilni o'tmishning vaqt davrlari bo'yicha tadqiq etadi. Birinchisi tilning hozirgi holatiga qaraydi, ikkinchisi esa uning rivojlanishini o'rganadi (kino kadri va kino singari). Masalan, faqat qadimgi ingliz tilidagi gapdagi so'z tartibini tahlil qilish sinxron tilshunoslik bo'yicha izlanish bo'ladi. Qadimgi ingliz tilidan o'rta ingliz tiliga va hozirgi zamonaviy ingliz tiliga gapda so'z tartibi qanday o'zgarganini ko'rib chiqsangiz, bu diaxronik tadqiqot bo'ladi.

Muhokama. Aytaylik, tarixiy voqealar tilga qanday ta'sir qilganini tahlil qilishimiz kerak. Normandlar 1066-yilda Angliyani fath etganlarida va ular bilan ingliz tiliga qo'shish uchun juda ko'p yangi so'zlarni olib kelganlarida, diaxronik tarzda qanday yangi so'zlar qabul qilinganligi, qaysilari qo'llanilmay qolganligi va tanlangan so'zlar uchun bu jarayon qancha davom etganini tahlil qilish mumkin. Sinxron tadqiqot tilni Normanlardan oldin yoki undan keyin turli nuqtalarda ko'rib

chiqishi mumkin. Diaxronik o'rganish uchun sinxronidan ko'ra ko'proq vaqt kerakligiga e'tibor bering.

1600-yillarda odamlar o'zlarining ijtimoiy sinflarini o'zgartirish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lgach, ular thee va thou so'zlarini kamroq qo'llay boshladilar. Agar ular murojaat qilayotgan odamning ijtimoiy toifasini bilmasalar, ular xavfsiz muloyim bo'lish uchun you rasmiy olmoshini ishlatgandan keyin, ingliz tilida thee va thou yo'qolishiga olib keldi. Bu diaxronik ko'rinish bo'ladi. So'zlarning tavsifi va ular olmoshga nisbatan o'sha paytda qanday ishlatilganligi sinxron tavsif bo'ladi.

Sossyurdan avval tilning yakkayu yagona haqiqiy ilmiy izlanishi diaxronik bo'lishi mumkin deb qaralgan, ammo ikkala yondashuv ham foydalidir. "Sinxronik ingliz tilshunosligi: kirish" ning uchinchi nashrida mualliflar tarixiy tilshunoslikning turlarini tushuntiradilar: "O'zgarishlarni tushunishga umid qilishdan avval tizimning istalgan vaqtda qanday ishlashini anglash zarur bo'lganligi sababli, tilni vaqtning bir nuqtasida tahlil qilish, ya'ni sinxron tilshunoslik, odatda diaxronik tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganishdan ilgari keladi". (Pol Georg Meyer va boshq., Gunter Nar Verlag, 2005)

Sinxron tadqiqotlar istalgan vaqtda nima bilan aloqadorligini(qismlarning o'zaro ta'siri) ko'rib chiqadi. Diaxronik tadqiqotlar nimaga nima sabab bo'lganini hamda vaqt o'tishi bilan narsalar qanday o'zgarishini ko'rib chiqadi.

Sinxron tilshunoslik tavsiflovchi tilshunoslik hisoblanadi, til qismlari (morflar yoki morfemalar) qanday qilib so'z va iboralar yaratishini hamda to'g'ri sintaksisning gap ma'nosini berishini o'rganadi. 20-asrda odamda instinktiv bo'lgan va ona tilini go'dakligida o'zlashtirish qobiliyatini beradigan universal grammatikani izlash sinxron o'rganish sohasidir.

"O'lik" tillarni tadqiq qilish sinxron bo'lishi mumkin, chunki ular ta'rifiga muvofiq endi gapirmaydilar (ona yoki ravon so'zlashuvchilar mavjud emas) va rivojlanmaydi va vaqt o'tishi bilan to'xtatiladi.

Sinxron va diaxron korpuslar lingvistik tadqiqotlarda muhim rol o'ynaydi va ularning farqlari asosan vaqt bilan bog'liq. Quyida har bir turdagi korpusning xususiyatlari va misollari keltirilgan.

Sinxron korpus bir vaqt nuqtasida yoki qisqa vaqt oralig'ida to'plangan matnlar to'plamidir. Bu korpuslar tilning bir paytdagi holatini o'rganish uchun ishlatiladi. Ma'lum bir vaqt oralig'ida yaratilgan. Tilning o'sha paytdagi qoidalari, uslublari va kontekstlarini o'rganishga imkon beradi. Odatda, yozma yoki og'zaki tilning hozirgi holatini aks ettiradi. Sinxron korpusga misol: British National Corpus (BNC): 1980-yillarning oxirida to'plangan, ingliz tilining turli xil yozma va og'zaki shakllarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari Corpus of Contemporary American English (COCA) ham yorqin misollardan biridir. 1990-yillardan boshlab to'plangan, zamonaviy amerika ingliz tilining turli janrlarini o'z ichiga oladi.

Xulosa. Diaxron korpus vaqt o'tishi bilan to'plangan matnlar to'plamidir. Bu korpuslar tilning tarixiy rivojlanishini, o'zgarishini va evolyutsiyasini o'rganish uchun ishlatiladi. Turli davrlar bo'yicha matnlarni o'z ichiga oladi. Tilning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarganini ko'rishga yordam beradi. Tarixiy kontekstda tilning qoidalarini va uslublarini tahlil qilish imkonini beradi. Diaxron korpusga misol: Oxford English Dictionary (OED) korpusi: Ingliz tilining tarixiy rivojlanishini ko'rsatadigan matnlar to'plami, qadimgi ingliz tilidan tortib zamonaviy davrgacha va The Historical Thesaurus of English: Ingliz tilidagi so'zlarning tarixiy o'zgarishini va ularning ma'nolarini o'z ichiga olgan diaxron resurs hisoblanadi.

Sinxron va diaxron korpuslar lingvistika tadqiqotlarida turli maqsadlar uchun ishlatiladi. Sinxron korpuslar hozirgi zamon tilining holatini o'rganishda foydalidir, diaxron korpuslar esa tilning tarixiy rivojlanishini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Har ikkala turdagi korpuslar tilni chuqurroq tushunishga yordam beradi, lekin ularning qo'llanishi tadqiqot maqsadlariga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Louw, B. (1997). The role of corpora in critical literary appreciation. In A. Wichman, S. Fligelstone, T. McEnery & G. Knowles (Eds.), *Teaching and Language Corpora*, (pp. 240-251). Harlow: Longman.
2. D. Z. Olimova, & M. D. Mahmudova. (2022). POLITICAL DISCOURSE AND TRANSLATION. RESEARCH AND EDUCATION, 1(3), 176–179. 2022
3. Saidov Akmal Azimovich, Mahmudova Dildora Murodilloyevna. Anticipation strategy in simultaneous interpretation of political discourse. *Spanish journal of Innovation and integrity* Volume:12,110-116. November-2022.
4. Mahlberg, M. (2007). A corpus stylistic perspective on Dickens' *Great Expectations*. In M. Lambrou and P. Stockwell (Eds.), *Contemporary Stylistics*, (pp. 19-31). London: Continuum.
5. O'Halloran, K. A. (2007). The subconscious in James Joyce's 'Eveline': a corpus stylistic analysis which chews on the 'Fish hook'. *Language and Literature*, 16(3), 227-244.
6. Mahmudova, D. (2023). CORPUS LINGUISTICS. B ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE (T. 2, Выпуск 23, cc. 104–106). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10025001>
7. Mahmudova, D. (2023). CORPORA AND LITERATURE. Current approaches and new research in modern sciences, 2(10), 63-64. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10013233>
8. Karimov Rustam Abdurasulovich, Mengliev Bakhtiyor Rajabovich (2019). *The Role of the Parallel Corpus in Linguistics, the Importance and the Possibilities of*

Interpretation. International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019.